

DESPRE RELAȚIA DINTRE CREDINȚĂ ȘI CUNOAȘTERE

Autor: Ana Petrache | 26 aprilie 2022

1. Problema relației dintre rațiune și Revelație poate fi parțial tradusă printr-o tensiune manifestată între demersul filozofic și cel teologic. Simplificat, odată accesată, Revelația implică atât descoperirea lui Dumnezeu, cât și cunoașterea plenară a realității. Așadar, demersul teologic pare să pornească de la o serie de concluzii fixe cu privire la lume. Pe de altă parte, demersul filozofic pornește mai degrabă de la ipoteze cu privire la natura realității și atenționează permanent că tot ce poate cunoaște filozoful este parțial și failibil. Prin urmare, concluziile nu sunt niciodată acceptate ca fiind date, ci permanent chestionate. De aceea, unii filozofi privesc încercarea teologilor de a reconcilia filozofia și teologia drept un proces forțat de „potrivire” dintre ceva ce este dat (Revelația), și ceva ce ar trebui descoperit în lipsa unei concluzii prestabilite. Credeți că este posibilă reconcilierea acestor două demersuri sau, dimpotrivă, tensiunea rămâne imposibil de rezolvat până la capăt?

Demersul filosofic începe cu o definiție atentă a termenilor cu care lucrăm și a paradigmei în care întreprindem discuția. Modul în care este formulată întrebarea pare să sugereze că există un conflict între filosofie și teologie. Întâi de toate, trebuie precizat că nu există o singură teologie, la fel cum nu există o singură filosofie, așa cum presocraticii nu scriu la fel ca Platon și Platon la fel cu Heidegger. Irineu de Lyon sau Clement din Alexandria au cu totul alte probleme și alt limbaj decât teologii din Evul Mediu, spre exemplu Toma, decât cei din perioada Reformei sau decât teologii din secolul XX, după al Doilea Război Mondial. Atât teologii, cât și filosofii reflectă în scrierile lor epoca în care trăiesc, cu problemele ei politice și științifice. Din punctul acesta de vedere al limbajului și cunoștințelor reflectate în scrierile lor, nu este nicio diferență între filosofi și teologi, asemănător fiind și modul fiecăruia de a se raporta la propria tradiție - filosofii vor cita filosofi anteriori, reinterprețându-i, iar teologii vor folosi teologii anteriori, reinterprețându-i și ei.

Acum, ar mai trebui să spunem că teologii, adică cei care scriu cărți în care descriu în termeni conceptuali credința creștină, nu sunt personajele cele mai bine văzute din biserică. Se poate, în cazuri excepționale, ca un episcop să fie și teolog, cum e cazul lui Joseph Ratzinger la catolici, sau al lui Iohannis Zizioulas la ortodocși, dar majoritatea episcopilor nu sunt teologi, ceea ce face ca monopolul pietății și cel al interpretării să fie separate. Când se referă la creștinism, mulți creștini, inclusiv practicanți, nu citează teologii clasici, și uneori nici măcar din catehism, ci descriu un mod de a fi și de a trăi viața în comunitatea creștină din care fac parte. În acest sens, chiar și un filosof care este specialist în Heidegger, de pildă, poate ajunge să descrie creștinismul referindu-se la practica religioasă pe care o vede la el în cartier, mai degrabă decât să apeleze, de exemplu, la gândirea lui Jean Yves Lacoste, reprezentant al turnurii teologice din fenomenologia franceză.

Diferența între munca filosofică și cea teologică este că teologii folosesc instrumente conceptuale filosofice pentru a exprima un mesaj inspirat din Evanghelii. Atât Sfinții Părinți greci și latini, cât și teologii de secolul XX sunt buni cunoscători ai tradiției filosofice, cu scopul de a o folosi la fel cum un om de știință, un politician sau un retor poate folosi concepte din filosofie ca să facă altceva decât filosofie. Conceptele folosite nu sunt neutre, ele poartă încărcătura ontologică a contextului filosofic în care au fost create, așa că o teologie inspirată din Aristotel este diferită de o teologie inspirată din Platon. În acest sens, se vorbește uneori de o diferențiere Occident-Orient, dar separarea nu este exactă. Teologi ai eliberării din secolul XX, ca Gustavo Gutiérrez sau Jan Sobrino, folosesc concepte marxiste pentru a exprima mesaje teologice, în schimb Karl Rahner folosește concepte kantiene, iar Hans Urs von Balthasar – mult Hegel. Conflictul între teologii care se inspiră din Hegel și cei care se inspiră din Marx este la fel de serios ca și cel între adepții lui Hegel și cei ai lui Marx în plan filosofic. Cu alte cuvinte, există o formă de conflict internă școlilor teologice, în care se reflectă conflictul intern școlilor filosofice.

2. Pe de o parte, avem ceea ce Kierkegaard numea „saltul credinței”, ideea conform căreia convertirea religioasă este un act irațional, o aruncare în ceva ce nu putem în vreun fel cunoaște sau conceptualiza. Pe de altă parte, gânditori precum Toma din Aquino au încercat, dimpotrivă, să demonstreze că există argumente raționale care justifică credința în Dumnezeu. Unde v-ați situa dumneavoastră între cele două perspective?

Saltul credinței există în egală măsură și în filosofie – nu poți alege între stoici și epicureici bazându-te doar pe argumente strict raționale, la fel cum nu poți alege între Hegel și Marx, să zicem, adică între o interpretare idealistă și una materialistă a realității, doar citind operele filosofilor respectivi. Ceva de natura unui salt al intuiției se

face și în filosofie, când preferi un filosof în fața altuia. Asumpțiile fundamentale ale sistemului nu pot fi demonstrate, iar ele sunt cele fără de care sistemul nu ține. E adevărat, pe de altă parte, că filosofii pun sub semnul întrebării asumpțiile, dar, de obicei, tind să pună sub semnul întrebării asumpțiile altor sisteme, nu pe ale propriilor sisteme. Sigur, schimbările de paradigmă pot fi făcute cu mai multă ușurință decât în teologie, dar nimeni nu poate gândi în afara unor preferințe primare pre-raționale care pot fi comparate cu o formă de gust estetic. Preferința pentru materialism versus idealism, empirism versus raționalism, metafizică versus filosofie critică, filosofie analitică versus fenomenologie ține în bună măsură de o istorie personală a filosofului și de o sensibilitate pentru un tip de a gândi sau altul. Stilurile de a filosofa nu sunt reductibile unul la celălalt, și, deși un gânditor poate înțelege mai multe stiluri de a gândi, acesta nu se poate identifica cu mai multe, decât în etape diferite ale vieții.

Un filosof creștin care îl preferă pe Hegel poate fi mai apropiat conceptual de un teolog creștin care îl preferă pe Hegel, și, paradoxal, un filosof agnostic care îl preferă pe Hegel la rândul său poate fi mai apropiat conceptual de un teolog hegelian pentru că, chiar dacă nu sunt de acord cu asumpțiile fundamentale, măcar vorbesc același limbaj, spre deosebire de un analitic agnostic cu care nu ar împărtăși instrumentele fundamentale de analiză a realității. Războaiele devastatoare sunt cele între frați (vezi conceptul de *stasis* grecesc, unde războiul domestic este considerat mai periculos decât cel cu un inamic exterior.)

Un teolog nu se ocupă, de obicei, decât ca *part-time job* filosofic cu chestiuni cum ar fi demonstrarea existenței lui Dumnezeu. Adică, dacă Sfântul Toma scrie o carte dedicată celor care resping revelația creștină, încearcă, într-adevăr, să demonstreze cu argumente raționale existența lui Dumnezeu, dar pentru el lucrurile sunt deja clare. Se poate ajunge rațional la concluzia că există un fundament, un creator, dar ca să treci de la creator și divinitate, care oferă mentenanța universului, la o perspectivă creștină asupra lumii e nevoie de înrădăcinarea ta într-o tradiție bazată pe Scriptură, deci presupune acceptarea ca adevărată a narațiunii unui Dumnezeu revelat în istorie. Creștinismul primar a fost acuzat de ateism pentru că, în raport cu cultura timpului, avea prea puțini zei, deci munca conceptuală a Părinților Bisericii era să arate gânditorilor păgâni ca Plotin sau Celsus că există Dumnezeul adevărat și nu ceva de felul unei forțe supranaturale. Mai târziu, în dialog cu Islamul, discuțiile erau despre natura creată sau necreată a universului, și nu despre acceptarea unui Dumnezeu transcendent. Problemele și întrebările pe atunci contemporane erau foarte îndepărtate de mintea unui gânditor antic sau medieval.

Un ghimpe rămâne de discutat, și anume acela că teologia are și ea regulile ei și nu poți face teologie creștină dacă nu faci referire la mesajul Evangheliei, la întruparea, moartea și învierea lui Hristos, perceput ca *mesia promis* în Vechiul Testament, adică dacă nu te plasezi într-o tradiție creștină. Poți fi hegelian de stânga sau de dreapta, dar

nu poți fi hegelian refuzând dialectica - la fel și în teologia creștină trebuie acceptat acest minim, altfel nu mai faci, de fapt, teologie. Nuanțele în interiorul a ceea ce înseamnă creștism sunt foarte pronunțate - unitarienii (avem și noi în Transilvania) nu cred în dogma Treimii, coptii din Egipt cred că umanitatea lui Iisus a fost cu totul absorbită de divinitatea lui, calviniștii resping cultul sfinților și prezența reală a lui Hristos în euharistie. Chiar dacă pentru catolici și ortodocși acestea nu sunt forme valide de a exprima credința creștină, atât timp cât un minim al revelației este acceptat, se consideră că suntem în planul teologiei. Thomas Hobbes susține că acest minim este reprezentat de afirmația „Iisus este Hristos”, iar pentru el această afirmație este compatibilă cu respingerea credinței în miracole și cu denunțarea papalității. După mine, minimul este acceptarea Evangheliei, cu toate că și aici trebuie avută o discuție despre cine stabilește canonul evanghelic, căci a existat un moment în istoria bisericii în care nu exista un canon al textelor, iar astăzi diverse denominațiuni creștine au canoane biblice ușor diferite.

Oricum, miza teologiei este diferită de a filosofiei. Prima miză este ceea ce poate fi numit mântuire sau salvare (că mântuirea înseamnă viața de apoi, eliberarea de păcat sau construirea Împărăției în această lume este o altă discuție), în timp ce miza filosofiei este să obțină o anumită înțelegere asupra vieții și lumii, cu toate că multe școli filosofice ar transforma această înțelegere în mod de viață. Cel mai adesea, întrebările pe care și le pune un teolog și cele pe care și le pune un filosof sunt la fel de diferite ca întrebările istoricului și cele ale filosofului. Chiar dacă privim cu atenție aceleași documente, întrebările și metodologia sunt atât de diverse, încât conflictul este unul al metodologiilor mai mult decât unul al asumțiilor fundamentale. Poți citi un roman pentru analiza stilului estetic sau îl poți citi ca reflectare a moravurilor unei societăți. Spre exemplu, o bună parte a muncii mele de cercetare este să citesc surse teologice și să pun întrebări despre cum anume se construiește imaginarul politic sau raportarea la viitor pornind de la surse religioase. Întrebarea mea este, deci, una filosofică, dar textele cu care lucrez sunt textele unor autori care scriu în paradigma creștină.

3. În aceeași măsură în care pare să existe o tensiune între filozofie și teologie, se vorbește despre un conflict profund între știință și teologie. Pe de o parte, avem cosmologia științifică din fizica modernă sau teoriile evoluționiste care pun sub semnul întrebării cosmologia biblică și Geneza. Pe de altă parte, asistăm la o serie de încercări foarte interesante ale unor teologi și filozofi ai religiei care caută să demonstreze compatibilitatea dintre perspectivele menționate mai sus. Cum vă raportați la aceste demersuri, credeți că rezolvă ele așa-zisul conflict între știință și teologie?

Într-un fel, același argument se poate adapta și la „conflictul” între teologie și știință.

Geneza nu este un text științific și a îl citi ca pe un text științific care oferă răspunsuri de natura științifică este ca și cum am citi un manual Ikea ca pe o narațiune ontologică despre natura scaunului, adică nepotrivit intențiilor autorului. Poți citi Noul Testament ca pe un manual de etică sau ca pe o narațiune despre statutul proprietăților în Antichitate, dar teologii creștini îl citesc ca pe o mărturie despre o formă de viață și îl folosesc ca un sprijin în viața lor spirituală. Nenumărați iezuiți au dedicat o bună parte a vieții lor cercetării științifice, de pildă, în astronomie George Lemaître sau în paleontologie Teilhard de Chardin. Dar atunci când se ocupă de știință, folosesc o metodologie științifică, iar atunci când fac filosofie se exprimă într-un fel care nu ține cont de revelația creștină. În fine, când fac teologie, apare un discurs diferit de primele două. Michelangelo ca sculptor și Michelangelo ca pictor face două activități distincte, care pot fi înrudite, dar păstrează reguli diferite. Așa se întâmplă și în cazul cuiva care lucrează ca teolog și ca filosof.

Părinții bisericii nu foloseau termenul „teologie”, ci pe cel de „filosofie creștină”, ceea ce indică faptul că a face teologie este o formă de a te împrieteni cu un sistem filosofic și nu cu altul. Din punctul acesta de vedere, filosofii creștini reprezintă ei înșiși o paradigmă de gândire. A existat, deci, un moment în istorie în care creștinismul a fost văzut ca o școală filosofică în sensul antic al școlilor filosofice, în care sistemul este integrator și răspunde la toate întrebările despre lume, viață și divin pe care un adept le poate avea. Așa cum arată și Pierre Hadot, exercițiile spirituale care sunt forme de a practica virtutea existau și în filosofia antică, ori asta ne arată că așa-zisul conflict din ziua de azi vine și din faptul că filosofia și-a redefinit vocația primară de a fi un stil și un mod de viață, devenind filosofie academică.

Separarea între filosofie și teologie exista și în Evul Mediu, iar miza filosofilor era să se țină departe de dezbaterile strict teologice. În Facultățile de Arte (adică departamentele de filosofie, logică și gramatică din universități, separate de departamentele de teologie), toți profesorii făceau un jurământ să nu trateze nicio problemă strict teologică, iar în cazul în care în operele lor ajungeau la astfel de probleme, acestea trebuiau să fie rezolvate conform credinței catolice.

Ce este însă interesant este emanciparea filosofiei când, undeva în secolul al XVII-lea, autori ca Descartes sau Hobbes împrumută elemente ale teologiei creștine, în speță tradiția exercițiilor spirituale iezuite, la Descartes și textul biblic la Hobbes, pentru a propune discursuri care nu au de-a face cu discursul teologic. Descartes folosește un instrumentar al meditației spirituale pentru a ajunge la o teorie a cunoașterii, iar Hobbes pune întrebări despre puterea politică textului biblic, adică cei doi gânditori modifică paradigma creștină standard a epocii pentru a vorbi despre subiecte care nu interesau în mod special creștinismul. În mod asemănător, Isaac Newton utilizează numerologie biblică și Locke narațiunea din Geneză (vezi teoria despre proprietatea lui Adam) pentru a redirecționa discursul către altceva decât temele clasice teologice. A

vorbi despre secularizare este aproape o scurtătură intelectuală, căci procesul poate fi mai degrabă descris ca o schimbare de focus.

În urma acestei schimbări, teologii au rămas, poate, cu sensul antic al termenului filosofie și dezvoltă un sistem de gândire a cărui miză este un mod de viață, plecând de la niște asumptii date, în timp ce filosofii s-au emancipat și s-au specializat, devenind investigatori ai modului de a vorbi și gândi. Totuși, atunci când omul care nu e nici teolog și nici filosof citește teologie sau filosofie o face dintr-un dor de sens, din dorința de a deveni autentic și de a întrupa în propria viață o formă de adevăr.

Imagine: Detail of Creation of Adam, fresco by Michelangelo in the Sistine Chapel (1509); Sursa: Wikimedia Commons